

Історіографія та джерелознавство

Historiography and Source Studies

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.18>

УДК: 930.2-82-94

Євген КОВАЛЬОВ,

доцент кафедри історії України
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

Yevhen KOVALOV,

Associate Professor at the Department
of History of Ukraine,
Faculty of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

e-mail: y.kovalov@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7740-4332>

Археографія і родова честь: обставини публікації Олександром Лазаревським автобіографічних нотаток прилуцького полковника Григорія Галагана

У статті йдеться про публікацію визначним істориком і археографом Олександром Лазаревським автобіографічних нотаток прилуцького полковника Григорія Гнатовича Галагана, складених близько 1771 р. Вчений відшукав матеріали у родинному архіві Галаганів у Сокиринцях і надрукував в журналі «Киевская старина» 1883 р. Співставлення опублікованого тексту з оригіналом показало, що цей документ було надруковано не повністю. У публікації Лазаревського бракує місць, в яких автор розповідає про своє «безчестя». Залучення щоденникових нотаток Григорія Павловича Галагана, якому належав Сокиринський архів, дало можливість з'ясувати причини неповноти публікації. Лазаревський був змушений прибрати всі згадки про «безчестя» на прохання власника матеріалів. Це було спричинено турботою про бездоганність репутації його предків та обумовлювалося уявленнями про дворянську честь і гідність, що відігравали поважну роль в системі соціокультурних координат того прошарку суспільства, до якого належав власник документа. Казус з публікацією автобіографічних нотаток Г. Галагана показує, які суб'єктивні мотиви впливали на публікацію матеріалів з приватних архівів українського помісного дворянства наприкінці XIX ст., і допомагає ліпше зрозуміти соціокультурний контекст, в якому розвивалася тогочасна українська археографія.

Ключові слова: Григорій Гнатович Галаган, Григорій Павлович Галаган, Олександр Лазаревський, «Жизнь моя», автобіографія, дворянська родова честь, археографія.

Archeography and Family Honour: The Circumstances Surrounding the Publication of the Autobiographical Notes of the Pryluky Colonel Hryhorii Galagan by Oleksandr Lazarevskyi

The article is about the publication by Oleksandr Lazarevskyi, a prominent historian and archeographer, of the autobiographical notes of the Pryluky Colonel Hryhorii Hnatovych Galagan, written around 1771, which he found in the Galagan family archive in Sokyryntsy and printed in 1883. Comparison of the published text with the original, which is now kept in the Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after Volodymyr

Vernadskyi, showed that this document was not printed in its entirety. Lazarevskyi's publication lacks places where the author talks about his "dishonour". Using the diary notes of Hryhorii Pavlovich Galagan, who owned the archive, where the manuscript was stored, made it possible to find out the reasons for the incompleteness of the publication. Lazarevskyi was forced to remove all references to "dishonour" at the request of Hryhorii Galagan. This was caused by concern for the impeccable reputation of his ancestors, conditioned by the ideas about noble honour and dignity, which played an important role in the system of socio-cultural coordinates of the stratum of society to which the owner of the document belonged. Impeccable family honour was an important part of the symbolic capital, on the basis of which the Ukrainian local nobility tried to maintain authority in local public life in the conditions of the gradual disintegration of traditional society and the onset of the era of modernity, in which class and national structures replaced the pre-modern hierarchy. The case study of the publication of Hryhorii Galagan's autobiographical notes shows what subjective motives influenced the publication of materials from the private archives of the Ukrainian local nobility at the end of the 19th century and helps to better understand the socio-cultural context in which the Ukrainian archeography developed.

Key words: Hryhorii Hnatovych Galagan, Hryhorii Pavlovych Galagan, Oleksandr Lazarevskyi, "My Life", autobiography, noble family honour, archeography.

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

© Ковальов Є., 2024

У листопадовому числі часопису «Киевская старина» за 1883 р. було опубліковано розвідку Олександра Лазаревського, визначного знавця української минувшини, передовсім історії Гетьманщини XVII–XVIII ст., що називалася «Галаганівський фамільний архів». Публікація містила вісім документів XVIII ст., які зберігалися в архіві Галаганів — українського дворянського роду козацько-старшинського походження. Цей архів знаходився в їхньому родовому маєтку в селі Сокиринці Прилуцького повіту Полтавської губернії, де історик побував влітку 1883 р., скориставшись гостинністю свого давнього знайомого Григорія Павловича Галагана (1819–1888). У передмові до розвідки Лазаревський зазначив, що Сокиринський архів був добре впорядкований, з матеріалів XVIII ст. у ньому зберігалися здебільшого документи, що стосувалися землеволодіння, а приватного листування, яке особливо цікавило дослідника, виявилось порівняно небагато. З-поміж опублікованих документів найважливішим Лазаревський вважав автобіографічні нотатки прилуцького полковника Григорія Гнатовича Галагана (1716–1777), що йменувалися «Жизнь моя» — «цікава історична пам'ятка другої половини XVIII ст.»³⁷⁹. Справді, рефлексивний характер і психологізм цього тексту виділяють його з писань тогочасної української козацької старшини. «Потреба, що з'явилася у Галагана, — озирнутися на своє життя й обміркувати його все, від дитинства да старості, показує, що це була незвичайна людина серед його сучасників; а два аркуші паперу, що залишилися після нього, озаглавлені "Жит-

тя моє", є цікавою сторінкою в історії малоросійського суспільства другої половини XVIII ст., — підсумував Лазаревський³⁸⁰.

Проте «Життя моє» було опубліковано не повністю. Пропуски в тексті Лазаревський позначив трьома крапками³⁸¹. Які саме фрагменти тексту були пропущені? Чому так сталося? Метою статті був пошук відповідей на ці конкретні питання, що дало нагоду поміркувати про становище української археографії наприкінці XIX ст., з'ясувавши, які об'єктивні й суб'єктивні чинники обумовлювали наукові праці Лазаревського в цій царині.

Слід зазначити, що археографічна діяльність Лазаревського досліджена доволі глибоко та докладно. Загалом вона оцінюється позитивно, як вагомий внесок у розвиток української історичної науки. Саме так, зокрема, її оцінено в монографії Нелі Герасименко «Олександр Лазаревський: життя і творчість (1834–1902)», оприлюдненій 2012 р.³⁸² Вона не оминула увагою публікацію Олександром Матвійовичем джерел із Сокиринського архіву Галаганів, але висвітлила цей епізод наукової кар'єри історика лише на підставі зауваг, що є в самій статті Лазаревського в «Киевской старине», без залучення нових матеріалів, спроможних показати, з якими проблемами йому доводилося стикатися як археографу в роботі з приватними архівними документами. Сподіваємося, що наше дослідження сприятиме адекватнішому розумінню умов археографічних практик Лазаревського.

Ми звірили текст автобіографії Г. Галагана, надрукований Лазаревським, з оригіналом, який

³⁷⁹ Лазаревский А. Галагановский фамильный архив. *Киевская старина*. 1883. № 11. С. 454 (пер. з рос.).

³⁸⁰ Там же. С. 455–456 (пер. з рос.).

³⁸¹ У публікації також бракує нумерації подій життя Григорія Гнатовича Галагана, яка є в оригіналі.

³⁸² Герасименко Н. Олександр Лазаревський: життя і творчість (1834–1902 рр.) / Наук. ред. О. А. Удод. К.: Інститут історії України, 2012. 180 с. Монографія Нелі Герасименко дотепер лишається найповнішим узагальнюючим дослідженням внеску О. Лазаревського в українську археографію і містить ґрунтовний історіографічний огляд цієї проблеми (с. 6–26, 66–98).

тепер зберігається в Інституті рукопису НАН України (Ф. І. Спр. 6876). Наводимо документ, виділивши жирним шрифтом фрагменти, яких бракує в публікації в «Киевской старине»³⁸³.

Жизнь моя.

1716 года родился в окончаніи года.

1. В три года отроду убитъ билъ мало не до смерти.

2. В пять лѣтъ боленъ билъ цѣли годъ.

3. В 7 лѣтъ и паки упалъ и з того и боля.

4. В 11 лѣтъ в Кіевѣ билъ боленъ горячкою.

5. В 15 лѣтахъ билъ боленъ два года отчаянно, а послѣ годъ в Пѣтербурхи билъ.

6. В 18 лѣтахъ убился с коня только не до смерти, отчего и теперъ во весь вѣкъ не в состояніи здоровья.

7. В 20 лѣтахъ, 1736 годѣ, и паки билъ боленъ цѣли годъ.

8. В 22 оженился некстатѣ и не по своей волѣ и терпѣлъ неудовольство чрезъ 10 лѣтъ.

9. В 1738 году в днѣстранском походѣ.

10. В 739 в хотѣнскомъ походѣ.

11. В 740 годѣ пожалованъ околнимъ полковникомъ и того года в розграниченнѣ подъ Богомъ билъ.

12. В 1741 годѣ билъ в розграниченѣ коло Азова и в подорваніи его мѣнами, и во всѣхъ сихъ походахъ претерпѣвалъ несказанную трудность и бѣду.

13. В 1742 годѣ билъ в Москвѣ при коронаціи государинѣ Елисавети.

14. 1743 года билъ в комисіи воловой у Глухове.

15. 1744 годѣ билъ [у] встрѣчи с полкомъ подъ Батуринымъ, якъ изволила в Кіевѣ шествовать государыня Елисавета Петровна.

16. 1747 года жена моя умре и дѣтей троє, в сей годъ много претерпѣлъ печали.

17. 1748 года втецъ мой умре, послѣ сей несно[сно]й печали претерпѣлъ еще превеликіи хлопоти и напасти, 16 тысячъ на воли били на меня от суда.

18. 1749 года также не менши хлопотъ, и бѣда била мнѣ по ложному дѣлу Струтицкого.

19. 1750 года билъ с полкомъ у Глуховѣ при елекціи гетманской.

20. Сего же года и членомъ билъ у генеральной канцелѣрии цѣли годъ.

21. 1751 год, билъ с полкомъ в зимномъ походѣ в Лялинцахъ, а напередъ в прежнѣхъ походахъ зимнѣхъ билъ, у двохъ походахъ билъ.

22. 1752 годѣ, билъ [у] встрѣчи противъ гетмана с полкомъ.

23. 1753 годѣ, билъ и паки [у] встрѣчи противъ пана гетмана, якъ полки обижалъ.

24. 1754 годѣ, билъ в собраніи у Глуховѣ и тамъ судили Купчинского за Безбородка.

25. 1755 годъ, друго[го] плута судили Федоровича.

26. 1760 года отправленъ билъ з **двотисячною** командою в пруски походъ и тамъ чрезъ цѣли годъ при арміи в чрезвычайнихъ трудахъ и дѣлахъ з немалымъ убиткомъ имѣній моихъ обрیتالся, а в добавку еще идучи из сего походу и карантенъ 7 недель стоялъ.

27. 1763 года matka моя скончалась, отъ какой несносной печали я и самъ толко что не луснувъ, и того же года, все оставивши, преселился на свое уединеніе в село.

28. 1764 годъ и 1765 годъ, сии года оба прожилъ я в своемъ уединеніи як би благополучно, и казалось, что судьбина, утомившись мене гнать, оставила на нѣсколко в покои, но и тутъ не совсѣмъ спокоенъ билъ, якожъ соседу одному по мировой принужденъ заплатитъ напасти 2700 рублей напрасно.

29. 1766 год, сей безшаснѣйший годъ всѣхъ годовъ в жизни моеї, такая напасть, стархъ, печаль и хлопотъ билъ, что вже не радъ билъ жизни своей **окаянной, безщещенъ, безславленъ, совсѣмъ негоднимъ здѣлався в свѣтѣ челоуѣкомъ.**

30. 1767 годъ, и сей мнѣ годъ не лутше прошлаго билъ, якожъ еще и от того шпори не о[д]ишли гостри, **а тутъ немного поменше прежнего и печали и безчестія вновь послѣдовало позаочно от болшихъ сусѣдовъ, которіи пронесли имя мое по всему свѣту аки зло, отчего уже и на свѣтѣ не хочется ходить.**

31. 1768 годъ, сей годъ смертно билъ боленъ лихорадкою и чрезъ 40 дней нѣчого не могъ исти, толко самимъ пойломъ живъ билъ, а якъ закумуниковался, то заразъ одужалъ.

32. 1769 годъ, сего года хотѣлъ поихать у фюрторъ, однакъ и то не удалось, и з одноколки опрокинула лошадь у ровъ и плече совсѣмъ с мѣста упавши било, от чего не могъ болѣе полгода рукою владѣть, да и теперъ с нуждою руку угору подиймаю и совсѣмъ колѣно.

33. 1770 годъ, и сей годъ билъ в великомъ страхи по нѣкоторому случаю, однакъ Богъ и Мати Божія недовѣдомими своими судьбами мене грѣшника не допустили у вѣчноє посрамленіе, и от всѣхъ бѣдъ избавленъ помощію всевишняго творца преславно.

34. 1771 годъ, слава Богу, окончилъ спокойно. Кромѣ скуки и обикновенной моеї слабости нѣчего болше не претерпѣлъ, и такъ якъ расмотрѣть мою жизнь обстоятельно, которая жизнь продолжае[т]ся 55 лѣтъ, то не много можна в ней найти благополучнихъ лѣтъ, которіи за нѣчто почетаются могутъ.

Лише один пропуск можна пояснити труднощами прочитання рукопису — це слово «двотисячною», яке Лазаревському не вдалося розібрати.

³⁸³ Слова, написані в оригіналі разом, нами розділені («в окончаніи» замість «вокончаніи», «в три» замість «втри» тощо).

ти. Усі інші пропуски було зроблено навмисно, й зовсім не з вини археографа, як це з'ясувалося завдяки вивченню обставин підготовки «Життя мого» до друку. Аби розібратися в цьому, треба звернути увагу на взаємини Лазаревського з власником Сокиринського архіву, де зберігався документ, останнім з роду Галаганів — Григорієм Павловичем, визначним українським громадським діячем XIX ст.

У 1861 р. Галагана було призначено членом від уряду в Чернігівське губернське з селянських справ присутствіє, а Лазаревський обійняв посаду члена від уряду в Сосницькому, Кролевецькому, Конотопському та Борзенському повітових мирових з'їздах Чернігівщини. Спільна участь у проведенні Селянської реформи сприяла їхньому знайомству та зближенню, про що згодом Лазаревський розповів у своїх «Уривках з чернігівських спогадів (1861–1863 рр.)». Він, зокрема, відзначив, що в той час на тлі чернігівського дворянства Галаган відрізнявся лібералізмом, щиро бажав поліпшити становище селянства, а основою його суспільно-політичних переконань було примхливе переплетення слів'янофільства з українофільством. Мешкаючи в Чернігові поруч з Григорієм Павловичем, Лазаревський бував у нього вдома й познайомився з його родиною — дружиною Катериною Василівною та сином Павлом³⁸⁴.

Взаємини Галагана з Лазаревським зберігалися й пізніше. Зокрема, Григорій Павлович не раз звертався до Олександра Матвійовича по юридичні поради, як до досвідченого правника та судового урядовця³⁸⁵. На початку 1881 р. вони обидва брали участь у нарадах щодо вивчення селянського питання на Чернігівщині з сенатором Олександром Половцовим, який ревізував Київську та Чернігівську губернії³⁸⁶. Місцем перетину інтересів Галагана та Лазаревського став часопис «Киевская старина», що видавався з 1882 р., — Григорій Павлович матеріально підтримував це видання, надаючи позики його редактору Феофану Лебединцеву, й забезпечував його протекцією в адміністративно-бюрократичних колах, а Олександр Матвійович став одним із провідних співробітників редакції³⁸⁷. Розмови з редактором і працівниками «Киевской старины» могли бути вельми цікавими для аматора історії: «Завершив

вечір у Лебединцева у приємній бесіді з Антоновичем і Лазаревським про старовину», — зазначено в Галагановому щоденнику за 29 вересня 1882 р.³⁸⁸

Галаган стежив за науковими розвідками Лазаревського, які публікувалися на сторінках «Киевской старины» та в інших періодичних виданнях. Наприклад, 29 липня 1880 р. Григорій Павлович зазначив у своєму щоденнику, що разом з дружиною познайомився з «цікавою статтею Лазаревського в “Русском архиве”, де чимало відкрито істини про життя Малоросії на початку XVIII століття та про ставлення старшини до народу й Петра до всього цього ладу, що розкладався»³⁸⁹ (ідеться про статтю Лазаревського «Павло Полуботок. Нарис з історії Малоросії XVIII століття»). 29 березня 1882 р. він занотує: «Ввечері сиділи вдома, читав у “Киевской старине” ст[аттю] Лазаревського про Милорадовичів»³⁹⁰ (мовиться про розвідку «Люди Старої Малоросії. Милорадовичі»). У цих дослідженнях йшлося про предків і родичів Галагана, що не могло його не зацікавити, адже він з винятковим пієтетом ставився до історії своєї родини³⁹¹.

Помітне місце в колі наукових інтересів Лазаревського посідало вивчення фамільних архівів, які належали нащадкам козацьких старшинських родів³⁹². Тому, звісно, він зацікавився Сокиринським архівом Галаганів — родини, яка відіграла неабияку роль в історії Гетьманщини XVIII ст. Завдяки щоденниковим нотаткам Григорія Павловича за 1883 р. ми можемо простежити за знайомством Лазаревського із Сокиринським архівом і за підготовкою до друку знайдених там текстів. І завдяки цим нотаткам з'ясується, чому історик був змушений зробити купюри в опублікованих матеріалах.

Отже, 15 серпня 1883 р. Галаган, який проводив літо в Сокиринцях, одержав листа від Лазаревського із повідомленням про приїзд. Минуло майже два тижні, й 28 серпня історик прибув у Сокиринці та відразу зайнявся Галаганівським архівом. У цей день Григорій Павлович занотував: «О 10½ годині приїхав з Києва Олександр Матвійович Лазаревський з метою познайомитися з моїм фамільним архівом. Він знаходить доволі багато цікавого для характеристики часу

³⁸⁴ Лазаревский А. Отрывки из черниговских воспоминаний (1861–1863 гг.). *Киевская старина*. 1901. № 5. С. 282–284.

³⁸⁵ ІР НБУВ. Ф. І. Ф. І. Спр. 76. Щоденник Г. П. Галагана 1881 р. Арк. 28 зв., 182 зв.

³⁸⁶ Сенаторська ревізія Київської та Чернігівської губерній: зі щоденника О. О. Половцова (жовтень 1880 — травень 1881). К., 2019. С. 125. Див. також: ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 76. Щоденник Г. П. Галагана 1881 р. Арк. 29, 30.

³⁸⁷ Дорошкевич О. Український рух в оцінці поміщика 80-х років. (Епізод з історії «Киевской старины»). *Червоний шлях*. 1924. № 6. С. 218–226. Герасименко Н. Назв. праця. С. 54.

³⁸⁸ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 80. Щоденник Г. П. Галагана 1882 р. Арк. 129 зв. (пер. з рос.).

³⁸⁹ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 77. Щоденник Г. П. Галагана 1880 р. Арк. 195 (пер. з рос.).

³⁹⁰ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 79. Щоденник Г. П. Галагана 1882 р. Арк. 88 (пер. з рос.).

³⁹¹ Докладніше про цей своєрідний «культ предків» див.: Ковальов Є. Історична культура українського помісного дворянства XIX століття: приклад Григорія Галагана. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2020. Вип. 31. С. 40–70.

³⁹² Герасименко Н. Назв. праця. С. 73.

й людей»³⁹³. Наступного дня, 29 серпня, гість ще оглянув разом з господарем Сокиринське ощадно-позичкове товариство — установу, яку Галаган заснував для матеріальної допомоги селянам. На жаль, того ж дня раптово помер сокиринський садівник Карл Гегер, чия смерть стала тяжкою втратою для Григорія Павловича й, імовірно, завадила йому приділити більше уваги Олександрю Матвійовичу. Ввечері Лазаревський попросився з Галаганом і наступного дня, 30 серпня, ранком вирушив назад до Києва. Григорій Павлович зауважив: «Він залишився задоволений моїм архівом і, здається, багато що звідти виписав»³⁹⁴.

Наприкінці вересня Галаган перебрався з Сокиринців до Києва. Тут 9 жовтня він знову бачився з Лазаревським, вони говорили про «Киевскую старину»³⁹⁵. А 11 жовтня Григорій Павлович одержав від Олександра Матвійовича для попереднього ознайомлення й узгодження матеріали з Сокиринського архіву, вже готові до публікації. Про це Галаган робить напрочуд цікаву щоденникову нотатку: «Лазаревський надіслав для перегляду підготоване ним у “Киевскую старину” з мого архіву. Відіслав назад з деякими заувагами і проханням видалити місце, де прапрадід Григорій Ігнатійович каже про якесь своє безчестя»³⁹⁶. Тож виявляється, що купюри в тексті було зроблено згідно з побажанням Галагана, котрий не хотів зганьбити свого предка. Тепер спробуємо глибше вникнути в мотиви, які спонукали його так вчинити.

На перший погляд у туманних ламентациях про «безчестя» людини, котра вочевидь перебувала у пригніченому психоемоційному стані, важко розгледіти серйозну образу честі та гідності. Це швидше скидається на риторичний прийом, спрямований на нагнітання експресивності оповідання. Проте, як уже зазначалося, Григорій Галаган відрізнявся вельми прискіпливим ставленням до збереження репутації своїх предків від

будь-яких плям. І на цьому ґрунті він мав непорозуміння з Лазаревським. У 1875 р. Олександр Матвійович опублікував у часопису «Русский архив» розвідку про Галаганів у серії нарисів, присвячених старшинським родинам Гетьманщини XVIII ст. У ній здебільшого йшлося про Гната Галагана, прилуцького полковника у 1715–1740 рр., і було показано, якими несправедливими шляхами — інтригами, здирицтвом — він набув величезні статки, що дало змогу Галаганам увійти до кола «малоросійської знаті»³⁹⁷. Звісно, для Григорія Павловича такий непривабливий образ людини, котру він шанував як родоначальника, був неприйнятним. Лазаревський згодом згадував: «Галаган п'ять років не розмовляв зі мною за свідчення про його предка», але пізніше мусив погодитися, що історик таки мав рацію, принаймні визнав, що не може навести фактів, які би спростовували те, що було викладено в цій статті³⁹⁸. Тож хоча зрештою Галаган і Лазаревський порозумілися, історик мав враховувати, що репутація предків була дуже чутливою темою для власника Сокиринського архіву³⁹⁹.

Відтак необхідно з'ясувати, які соціокультурні джерела підживлювали поняття про родову честь і чому заради неї навіть довелося пожертвувати повнотою опублікованого історичного документа. Насамперед спадає на думку, що давалося взяти соціальне середовище — все життя Галагана проминуло у спільноті, яка йменувалася «малоросійським дворянством». На це звертали увагу вже перші його біографи, один з яких зазначив: «[...] Оцінка Григорія Павловича нерозривно пов'язана з характеристикою нашого дворянського стану, до якого він належав не за походженням тільки та початковим вихованням, але й за різними особистими та фамільними зв'язками, за смаками та симпатіями»⁴⁰⁰. Честь же, особиста та родова, як і благодійність (синонімічні

³⁹³ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 82. Щоденник Г. П. Галагана 1883 р. Арк. 42 (пер. з рос.).

³⁹⁴ Там само. Арк. 43 зв. (пер. з рос.).

³⁹⁵ Там само. Арк. 84 (пер. з рос.).

³⁹⁶ Там само. Арк. 86 (пер. з рос.).

³⁹⁷ Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. *Русский архив*. 1875. Кн. 1. № 3. С. 318–325.

³⁹⁸ Листи Олександра Лазаревського. *Український археографічний збірник*. Т. 2. К., 1927. С. 329 (пер. з рос.). Лазаревському не раз доводилося стикатися з обуренням нащадків через «погане» висвітлення їхніх предків, як, зокрема, сталося з Берлами (див.: Герасименко Н. Вказ. праця. С. 93).

³⁹⁹ Галаган був невдоволений трактуванням вчинків його предка Гната й Миколою Костомаровим. «Дочитав “Мазепу” Костомарова; цікава книга, про Кочубея, Палія тощо дуже важливі свідчення. Мого предка Ігнатія представлено жорстоким зрадником Січі Запорізької. З висновком Костомарова погодитися ніяк не можна: або дуже вузький погляд, або il joue double jeu [він веде подвійну гру (фр.)]. Був би час, та поменше занепадає сил, та написав би про це статтю...», — занотовано в його щоденнику 7 липня 1883 р. (ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 81. Щоденник Г. П. Галагана 1883 р. Арк. 188–188 зв. (пер. з рос.)). Чутливість щодо честі та гідності предків у Галагана, ймовірно, загострилася внаслідок передчасної смерті його сина-одинака у 16-річному віці, після чого було очевидно, що зі смертю самого Григорія Павловича рід Галаганів припиниться. На схилі життя Григорій Павлович мав бажання увічнити пам'ять про втраченого сина та весь свій рід у фамільній усипальниці в Сокиринцях. Він обговорював цей намір з Костомаровим, котрий відвідав Сокиринці влітку 1884 р. У своєму щоденнику Галаган зазначив, що Костомаров «дуже схвалює мою думку про пам'ятник над могилою не одному Павлусеві, а всій моїй фамільї, що згасає» (ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 85. Щоденник Г. П. Галагана 1884 р. Арк. 8 зв. (пер. з рос.)).

⁴⁰⁰ Мищенко Ф. Г. П. Галаган. 15 авг. 1819 — 25 сент. 1888. *Киевская старина*. 1888. № 12. С. 2 (пер. з рос.).

поняття), були найважливішими складниками дворянського морально-етичного канону. «Жалувана грамота дворянству» 1785 р., яка залишала головною правовою підставою для визначення статусу цього стану в суспільно-політичних структурах Російської імперії до самого її краху 1917 р., прямо вказувала, що дворянська гідність є наслідком чеснот визначних предків (§ 1). Однак тлумачення цього поняття було широко варіативним. Воно вживалося для підкреслення станової замкненості, виключності дворянства щодо решти суспільства, але, з іншого боку, означало претензію на високі моральні якості.

Для Галагана, безперечно, честь була вільна від будь-якої станової обмеженості. Це обумовлювалося тим, що він поділяв ліберальне ставлення до дворянства, властиве його однодумцям — молодшим слов'янофілам. Один з них, Іван Аксаков, близький приятель Григорія Павловича, на початку 1860-х рр., у добу Селянської реформи, навіть висунув думку про необхідність самоліквідації дворянського стану, себто пропонував скасувати всі формально-юридичні привілеї дворянства⁴⁰¹. І згодом він залишався на цих же позиціях. На початку липня 1883 р. у Сокиринцях Галаган прочитав передовицю «Руси», газети, яку видавав Аксаков, що припала йому до смаку: «чудова, сильна стаття, дуже мені співчутлива, про фальшиве поняття про дворянство», — занотував він у щоденнику⁴⁰². У цій статті було зазначено: «Неможна без посмішки чути протиставлення “дворянства” “земству”, коли головною рушійною силою в земстві є ті ж дворяни, — але не як корпорація, вигадана Катериною⁴⁰³, а як місцеві землевласники, як земські люди, як представники просвітництва, що працюють на користь місцевого населення в союзі з усіма місцевими інтелігентними силами та знаючими людьми. Ведмежу послугу дворянству робить той, хто замислює виділити формальним чином дворян із земства, обмежити їх значенням корпорації, замкнути їх в ній, надати їй привілеї влади, як в минулі часи кріпосного права...»⁴⁰⁴. Очевидно, що для Галагана дворянська честь і гідність мали насамперед проявлятися в соціальній відповідальності та забезпеченні прогресу на місцях, проте право на таку важливу роль обумовлювалося наявністю визначних предків, котрі в минулому належали до локальної спільноти, з якої поставало земство (сам себе Григорій Павлович зазвичай іменував «земською лю-

диною», а земство вважав простором соціальної взаємодії). За таких обставин репутацією предків не можна було нехтувати.

Окрім того, в картині світу Галагана вельми важливе значення мало поняття патріархальності. Для нього це була ідеалізована минушина, коли, мовляв, не було ще вад, притаманних буржуазно-капіталістичному світу, на кшталт гонитви за наживою та зростаючого визиску «меншої братії», а верхи й низи суспільства буцімто співіснували гармонійно. Носієм патріархальних чеснот він вважав сільське помісне дворянство, а його зубожіння та поступове витіснення з села в пореформену добу новоявленими багатіями з селян — «куркулями» — здавалося йому дуже небезпечним явищем⁴⁰⁵. Згідно зі світоглядом Галагана за таких скрутних обставин утримувати керівні позиції на місцях, чіпляючись за удавану патріархальність, могли лише дворяни з бездоганною репутацією, як своєю особистою, так і своїх предків.

Зрештою, темою роздумів Галагана були великі статки, які ставили його в коло найзаможніших дворян-землевласників Лівобережної України. Григорій Павлович, звісно, дуже добре розумів, що своїм матеріальним добробутом він цілковито зобов'язаний предкам. У тогочасній системі соціокультурних координат багатство з «родоводом», себто успадковане, безперечно вважалося більш престижним, ніж зароблене самотужки. Наприкінці XIX ст. американський соціолог Торстейн Веблен відзначав: «[...] Статки, набуті пасивно, шляхом успадкування від рідних предків чи інших попередників, стають навіть більш почесними, ніж багатство, придбане зусиллями власника»⁴⁰⁶. Зважаючи на це, «добре ім'я» предків морально підкріплювало безумовне юридичне право на володіння спадщиною, яка від них залишилася. Тому несправедне походження статків Галаганів, показане Лазаревським, спричинило таке невдоволення Григорія Павловича, адже це ускладнювало моральне виправдання свого багатства. Тож і ці міркування вимагали прискіпливого ставлення до всього, що стосувалося родинної історії.

Таким чином, хоча позитивізм, що утвердився в історичній науці у другій половині XIX ст., вимагав точного опису фактів, а отже, й точності в публікації джерел, з яких ці факти видобувалися, ми бачимо, що морально-етичні або суспільно-політичні міркування могли спричинювати відступи

⁴⁰¹ Цимбаев Н. И. Славянофильство (из истории русской общественно-политической мысли XIX века). М.: Издательство Московского университета, 1986. С. 214–215.

⁴⁰² ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 81. Щоденник Г. П. Галагана 1883 р. Арк. 189 зв. (пер. з рос.)

⁴⁰³ Ідеться про законодавство доби правління Катерини II, коли в Російській імперії остаточно юридично оформився становий лад.

⁴⁰⁴ О «дворянской эре». Русь. 1883. № 13. С. 5 (пер. з рос.).

⁴⁰⁵ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 84. Щоденник Г. П. Галагана 1884 р. Арк. 82–82 зв.

⁴⁰⁶ Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. С. 78 (пер. з рос.).

від цього принципу. І казус з публікацією автобіографічних нотаток Григорія Гнатовича Галагана був непоодиноким випадком такого роду в археографічній практиці Олександра Лазаревського — згодом, публікуючи в «Киевской старине» юнацький щоденник Григорія Павловича Галагана, він зробив численні купюри, внаслідок чого це цінне історичне джерело сильно замулилося і не давало дослідникам, котрі працювали з цією публіка-

цією, цілком адекватного уявлення про добу, коли цей текст було створено, та про людину, яка його створила. Наша розвідка не применшує внеску Лазаревського в українську історичну науку, для якої він насправді зробив чимало, особливо щодо розширення джерельної бази досліджень, але показує, в якій щільній мережі мотивів, обумовлених етикою соціальних комунікацій, існувала українська археографія наприкінці XIX ст.

REFERENCES

- Aksakov, I. (1883). О «dvorianskoi ere». *Rus*, 13, 4–11 [in Russian].
- Budzar, M., Kovalov, Ye., & Tereshchenko, D. (Ed.). (2019). *Senatorska reviziia Kyivskoi ta Chernihivskoi hubernii: zi shchodennyka O. O. Polovtsova (zhovten 1880 — traven 1881)*. Kyiv: StreamArLine [in Ukrainian, in Russian].
- Doroshkevych, O. (1924). Ukrainskiy rukh v otsintsi pomishchya 80-kh rokov. (Epizod z istorii “Kiyevskoi stariny”). *Red way*, 6, 218–226 [in Ukrainian].
- Gerasimenko, N. (2012). *Oleksandr Lazarevskiy: Life and Creativity (1834–1902)*. Kyiv: Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences [in Ukrainian].
- Kovalov, Ye. (2020). Istorychna kultura ukraïnskoho pomisnogo dvorianstva 19 stolittia: pryklad Hryhoriia Galagana. *Historiographic Research in Ukraine*, 31, 40–70 [in Ukrainian].
- Lazarevskiy, A. (1883). Galaganovskii familnyi arhiv. *Kyiv Antiquity*, 11, 452–469 [in Russian].
- Lazarevskiy, A. (1927). Lysty Oleksandra Lazarevskoho. *Ukrainian Archeographic Collection*, 2, 264–370 [in Russian].
- Lazarevskiy, A. (1901). Otryvki iz chernigovskikh vospominanii (1861–1863 gg.). *Kyiv Antiquity*, 5, 282–300 [in Russian].
- Lazarevskiy, A. (1875). Ocherki malorossiyskikh familii. Materialy dlia istorii obschestva v XVII i XVIII v. *Russian Archive*, 3, 311–325 [in Russian].
- Mischenko, F. (1888). G. P. Galagan. 15 avg. 1819 — 25 sent. 1888. *Kyiv Antiquity*, 12, 1–22 [in Russian].
- Tsimbaev, N. I. (1986). *Slavophilism (from the history of Russian socio-political thought of the 19th century)*. Moscow: Moscow University Publishing House [in Russian].
- Veblen, T. (1984). *The Theory of the Leisure Class*. Moscow: Progress [in Russian].

Дата надходження до редакції: 03.02.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 17.02.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)